

УДК 347.441.832

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.14>

НЕДІЙСНІ ПРАВОЧИНИ В РЕФОРМОВАНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ФРАНЦІЇ: ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Таш'ян Роман Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

заступник директора

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Стаття присвячена огляду правового регулювання недійсності правочинів у законодавстві Франції за урахуванням реформи 2016 року. Аналізується класифікація недійсних правочинів на абсолютно й відносно недійсні, яка є широко відомою у країнах інституційної системи права. Автор робить висновок, що дана класифікація відрізняється від поділу недійсних правочинів на нікчемні й оспорювані. В основу розмежування недійсних правочинів на абсолютно й відносно недійсні покладено два критерії: абсолютна недійсність (*nullity*) є недійсністю публічного порядку, а відносна недійсність – недійсністю приватних інтересів. Крім того, відносно недійсний правочин може бути підтвердженим стороною або особами, які мають право вимагати визнання його недійсним, у той час як щодо абсолютно недійсного правочину це є неможливим. За новим французьким законодавством, договір, який не відповідає умовам, необхідним для його дійсності, є недійсним. Недійсність має бути оголошена суддею, якщо сторони не констатують це за взаємною згодою. В інших правових системах може бути інший порядок визнання правочину недійсним. Окрема увага приділяється правовим наслідкам недійсності правочинів. Останніми змінами у законодавстві Франції передбачено, що виконане за правочином підлягає реституції, крім того, потерпіла сторона має право вимагати компенсацію за спричинену шкоду відповідно до загальних положень про позадоговірну відповідальність незалежно від визнання договору недійсним. Термін «реституція» (*La restitution*) використовується у значенні «повернення», що є типовим для права країн як інституційної, так і пандектної системи права. Зокрема, реституція (повернення) будь-якої речі, за винятком грошової суми, здійснюється натурою або, коли це неможливо, за вартістю, яка обраховується у день повернення. Особа, яка повертає річ, несе відповідальність за її пошкодження та псування; учасник відносин, який добросовісно отримав і продав річ, повинен повернути тільки ціну продажу, а якщо отримав недобросовісно – виплатити вартість на день відшкодування, якщо вона перевищує ціну.

Ключові слова: недійсні правочини, абсолютна й відносна недійсність, наслідки недійсності правочинів, підтвердження договору, реформа цивільного законодавства Франції.

Tashian Roman. Invalid transactions in the reformed civil legislation of France: the experience of legal regulation

The article deals with a review of the legal regulation of the invalidity of transactions in French law, coming into effect by the 2016 reform. The classification of invalid transactions into absolutely and relatively invalid ones, which is widely known in the countries of the institutional system of law, is analyzed. The author concludes that this classification differs from the classification of invalid transactions into void and voidable. The distinction between absolutely and relatively invalid transactions is based on two criteria: absolute nullity is a breach of public order, and relative invalidity is a breach of private interests. In addition, a relatively invalid transaction may be confirmed by a party or persons who have the right to demand its invalidation, while in the case of an absolutely invalid transaction it is impossible. Under the new French law, a contract that does not meet the conditions necessary for its validity is invalid. Invalidity must be declared by a judge if the parties do not state this by mutual consent. In other legal systems there may be another procedure for invalidating a transaction. Particular attention is paid to the legal consequences of the invalidity of transactions. Recent changes in French law provide that the transaction is subject to restitution, in addition, the injured party has the right to claim compensation for damage in accordance with the general provisions on non-contractual liability, regardless

of the invalidation of the contract. The term restitution (La restitution) is used to mean return, which is typical by the law of both institutional and pandect law systems. In particular, the restitution (return) of any thing, except for a sum of money, is carried out in nature or, when this is not possible, at a value calculated on the day of returning. The person who returns the thing is responsible for its damage and spoilage; the party to the relationship, who in good faith received and sold the thing, must return only the sale price, and if received in bad faith – to pay the value on the day of reimbursement, if it exceeds the price.

Key words: *Invalid transactions, absolute and relative invalidity, consequences of invalidity of transactions, confirmation of the contract, reform of the civil legislation of France.*

Під час дослідження проблематики недійсних правочинів важливе місце займає їх класифікація. Крім закріпленого у ст. 215 ЦК України поділу недійсних правочинів на нікчемні й оспорювані, у науці цивільного права використовуються й інші класифікації, серед яких найбільш відомою є класифікація правочинів на абсолютно й відносно недійсні. Дана класифікація є дуже поширеною у законодавстві країн інституційної системи права, перш за все, Франції. Важливість дослідження даного питання посилюється нещодавною реформою французького цивільного законодавства, що може бути корисним досвідом у контексті ре кодифікації цивільного законодавства України. Не менш цікавим є французький досвід правового регулювання інших питань недійсності правочинів – порядку визнання їх недійсними, наслідків недійсності, конвалідації тощо.

Поділ правочинів на абсолютно й відносно недійсні не можна вважати дуже відомим вітчизняній науці. Теоретичною базою даного дослідження є дослідження Д.М. Генкіна, О.В. Гутникова, Е. Годеме, Жюльє де ла Морандьєра, І.Б. Новицького, англomовні роботи Ronald J. Scalise Jr та Frederik Peeraer, а також німецькомовна дисертація Solórzano Julio Peláez.

Доволі розповсюдженою є класифікація правочинів на абсолютно й відносно недійсні. Однак поширеність цієї класифікації обумовлена перш за все тим, що вона часто ототожнюється з класифікацією правочинів на нікчемні й оспорювані. Так, у науковій літературі часто зазначається про «нікчемні (абсолютно недійсні) та оспорювані (відносно недійсні) правочини» [1].

Е. Годеме основною і практично єдиною відмінністю абсолютно недійсних і відносно недійсних правочинів вважав коло суб'єктів права оскарження, інший різниці він між цими правочинами не вбачав, вка-

зуючи: «Нема відмінності a priori між двома категоріями недійсності» [2, с. 193].

Водночас ряд науковців небезпідставно ставлять під сумнів тотожність цих класифікацій, що викликає потребу подальших наукових досліджень цього напрямку.

Як зазначив ще І.Б. Новицький, категорії нікчемності і оспорюваності, по-перше, неспівмірні; по-друге, протиставлення оспорюваних і нікчемних правочинів не узгоджується з тим, що оспорюваний правочин в результаті заперечування стає нікчемним. Тому більш правильно поділ недійсних правочинів на абсолютно недійсні і відносно недійсні [3, с. 70].

Широко відомою є теза Д.М. Генкіна, що поділ правочинів на абсолютно й відносно недійсні пропонувався в якості альтернативи класифікації правочинів на нікчемні й оспорювані, оскільки «протиставлення оспорюваних і нікчемних правочинів не узгоджується з тим, що оспорюваний правочин у результаті оспорювання стає недійсним» [4, с. 195].

Слід зазначити, що поділ недійсності правочинів на абсолютну й відносну характерний перш за все для країн інституційної системи права.

Абсолютна та відносна недійсність є підвидами недійсності у ЦК Франції, в італійському Codice Civile, в іспанському та гватемальському Цивільних кодексах. Абсолютна недійсність протилежна відносній недійсності. Відносна недійсність також може називатися ануляцією або кінцевою ануляцією [5, с. 6].

Поділ недійсності правочинів на абсолютну й відносну зустрічається і в науковій доктрині країн пандектної системи права, хоча він і не є настільки поширеним. Так, у німецькій літературі зазначається, що відносно недійсний правочин, який не відповідає особливим вимогам або порушує заборони, встановлені з метою захисту певних осіб, наприклад, право-

чини, що порушують заборону на розпорядження, встановлену законом або розпорядженням влади (*ein gesetzliches oder ein behördliches Verfügungsverbot*) згідно §§ 135, 136 BGB. На противагу нікчемності відносна недійсність діє тільки для особи, що підлягає захисту, може бути зцілена за допомогою її згоди (*Zustimmung*), і тільки ця особа може посилатися на недійсність відносно недійсного правочину [6].

В основу розмежування цих видів недійсності покладено два основні критерії.

1. Сучасна французька теорія права передбачає, що абсолютна недійсність (*nullity*) є недійсністю публічного порядку, а відносна недійсність – недійсністю приватних інтересів. Пояснюється це тим, що абсолютна недійсність є порушенням публічного порядку [7, с. 671–672].

Це дозволило О.В. Гутникову дійти висновку, що критерієм поділу недійсних правочинів на відносно та абсолютно недійсні є та обставина, що перші можуть бути оспорені тільки особами, чії права порушуються такими правочинами, а другі може оспорити будь-хто, оскільки держава не може миритися з існуванням таких правочинів і тому надає право на їх оспорування невизначеному колу осіб [8, с. 5].

Сутність відносної недійсності може призвести до, на перший погляд, парадоксального висновку, що правочин є недійсним стосовно певного кола осіб, але залишається дійсним щодо інших.

2. Як додатковий критерій цієї класифікації часто зазначається можливість підтвердження відносно недійсного правочином його стороною або особами, які мають право вимагати визнання його недійсним [9, с. 96].

Актуальність класифікації недійсності на абсолютну й відносну посилилась з новими положеннями ЦК Франції (*Code civil*), які внесені Ордонансом № 2016-131 від 10.02.2016 р. та набрали чинності 01.10.2016 р. [10]. Ці зміни стосуються правового регулювання питань договірного права та загальних положень права зобов'язального. Так, ст. 1179 *Code civil* розмежовує абсолютну недійсність (у випадку укладенням договорів, які порушують норми закону, що захищає загальний інтерес), на які може вимагати будь-яка заінтересована особа, а також

прокурор, та відносну недійсність, яка може вимагати лише особа, якій закон надає таке право. Сторона може письмово звернутися до особи, яка має право вимагати визнання договору недійсним, з вимогою підтвердити дійсність договору або подати позов про визнання договору недійсним протягом шести місяців. Якщо такий позов не буде подано протягом шести місяців, договір буде вважатися підтвердженим [11].

Бельгійській вчений Frederik Peeraer зазначає, що Ордонанс дотримується переважного погляду на недійсність у французькій науці. Єдина різниця стосується сфери недійсності. На відміну від різних авторів, хто застосовувати недійсність до кожного юридичного акту, Ордонанс регулює лише недійсність у контексті договорів, а не інших юридичних актів. Ордонанс, як і традиційна доктрина, визначає недійсність як засіб захисту щодо договорів / юридичних актів, які (на момент їх утворення) не відповідають приписам правовим норм. Внаслідок цієї недійсності договір / юридичний акт позбавляється свого ефекту. І Ордонанс, і юридична наука вважають судове втручання необхідним для втрати чинності договором або іншим юридичним актом: до тих пір, поки суддя не визнає недійсним юридичний акт, цей акт все ще має свої юридичні наслідки (якщо сторони не домовились про недійсність договору).

На підставі ст. 1180 та 1181, дві основні відмінності між цими видами недійсності стосуються (1) кола осіб, які уповноважені посилатися на недійсність та (2) можливість виправити цієї недійсності шляхом підтвердження договору. На абсолютну недійсність можуть посилаються всі, хто заінтересовані у цьому, включаючи державні органи (*ministère public*), і вона не може бути виправлена підтвердженням. Навпаки, відносна недійсність може бути використана лише стороною, яку закон має намір захистити, але може бути виправлена шляхом підтвердження [12, с. 6].

Таким чином, у нових положеннях ЦК Франції втілені два вищезазвані критерії поділу.

Окремо слід наголосити, що положення ст. 1178 передбачають, що договір, який не відповідає умовам, необхідним для

його дійсності, є недійсним. Недійсність має бути оголошена суддею, якщо сторони не констатують це за взаємною згодою.

Таким чином, Ордонансом № 2016-131 від 10.02.2016 р. вводиться два принципово нових моменти.

По-перше, як абсолютно, так і відносно недійсні правочини є оспорюваними, що ставить крапку у спорі про співвідношення цієї класифікації з поділом недійсних правочинів на нікчемні й оспорювані. Для визнання договору недійсним потрібно подати позов протягом п'яти років після укладення договору. Тим не менше, у певних випадках сторона може посилатися на недійсність договору як спосіб захисту. Цей так званий «виняток недійсності», і він може бути застосований, якщо договір не було виконано (ст. 1185).

В інших правопорядках може бути інший порядок визнання правочину недійсним. Наприклад, ЦК Нідерландів визнає автоматичну недійсність – *ipso iure* (наприклад, ст. 3: 39-40), і дозволяє визнавати договір недійсним шляхом направлення повідомлення іншій стороні (ст. 3:49) [12, с. 19-20].

По-друге, у ЦК Франції запроваджується досить інноваційна конструкція визнання правочину недійсним за згодою сторін (ця новела не відома законодавству більшості держав, у тому числі України).

У науковій літературі зазначається, що прийняття Ордонансу є наслідком напрацювань французької правової доктрини, яка протягом останніх двох століть намагалася розробити теорію недійсності для виправлення відсутності такої в Цивільному кодексі. До цього часу, як у Франції, так і в Бельгії, вчення про нікчемність розглядалося як одна з найбільш незрозумілих і невивчених теорій приватного права. Внесені Ордонансом зміни до Code civil передбачають введення низки положень щодо недійсності (ст. ст. 1178-1185). Ст. 1178 починається з опису недійсності, сфери її застосування та його наслідки. Хоча Ордонанс і не закріплює легального визначення недійсності, однак розкривається її розуміння розробниками. Наступні статті (ст. 1179-1181) кодифікують класичне розмежування абсолютної та відносної недійсності та її наслідків (які пов'язані з різницею щодо кола осіб, які можуть

посилатися на недійсність і можливість підтвердити недійсний договір). Ст. 1184 передбачає запровадження поняття так званої часткової недійсності або збереження чинності договору в певній частині. Ст. 1185 регулює винятки з недійсності договорів.

Окремо дуже важливий науковий становить питання правових наслідків недійсності правочинів, які введені Ордонансом № 2016-131 від 10.02.2016 р.

Так, останніми змінами у законодавстві Франції, передбачено, що виконане за правочином підлягає реституції на умовах ст. ст. 1352-1352-9 ЦК, крім того, потерпіла сторона має право вимагати компенсацію за спричинену шкоду відповідно до загальних положень про позадоговірну відповідальність незалежно від визнання договору недійсним [10].

Таким чином, у Франції повернення одержаного за недійсним правочином здійснюється за правилами про реституцію, а не про безпідставне збагачення. Слід зазначити, що термін «реституція» (*La restitution*) використовується у значенні «повернення», що є типовим для права країн як інституційної, так і пандектної системи права. Зокрема, реституція (повернення) будь-якої речі, за винятком грошової суми, здійснюється натурою або, коли це неможливо, за вартістю, яка обраховується у день повернення (ст. 1352). Особа, яка повертає річ, несе відповідальність за її пошкодження та псування (ст. 1352-1); учасник відносин, який добросовісно отримав і продав річ, повинен повернути тільки ціну продажу, а якщо отримав недобросовісно – виплатити вартість на день відшкодування, якщо вона перевищує ціну (ст. 1352-2); відшкодування охоплює плоди та доходи від речі (ст. 1352-3).

Frederik Peeraer зазначає, що хоча Цивільний кодекс Франції і містить конкретні правила щодо неправомірної виплати (статті 1375-81) та судова практика визнала загальний принцип заборони безпідставного збагачення, у питанні повернення одержаного за недійсним правочином застосовуються положення про реституцію. Отже, відповідно до переважної точки зору, реституційні вимоги є автономною правовою конструкцією та мають режим *sui generis*. Ордонанс

кодифікує цю точку зору, присвятивши конкретну главу реституційним вимогам (ст. 1352–1352-9), яка не була включена в положення про безпідставне збагачення (ст. 1303–1303-4) [12, с. 3–4].

Висновки. З урахуванням процесів рекодифікації ЦК України та гармонізації законодавства України із законодавством країн ЄС особливо необхідним є вивчення досвіду правового регулювання країн Західної Європи. Вчення про недійсність правочинів займає важливе місце у право-

вій доктрині будь-якої держави континентальної правової системи. Водночас це не виключає особливостей правового регулювання в кожній країні. Тобто не можна говорити про якийсь «еталон», якого має досягнути вітчизняне цивільне право. Тим не менше, це жодним чином не означає відсутність потреби вивчати цивільне право інших держав, щоб, спираючись на їхній досвід та на національні нароби, виробити оптимальний шлях правового регулювання цих відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучер В.О. Цивільне право України : навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с. С. 88.
2. Заборовський В.В. Порядок визнання правочинів недійсними. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези VII Міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених, 27 квітня 2012 р.* Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. С. 179–182.
3. Годэмэ Е. Общая теория обязательств. Москва : Юриздат, 1948. 511 с.
4. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. Москва, 1954. 248 с.
5. Генкин Д.М. Относительная недействительность сделок. *Вестник гражданского права.* 2014. Т. 14, № 4. С. 190–220.
6. Solórzano Julio Peláez. Die Entwicklung der Nichtigkeit und der Anfechtbarkeit von Rechtsgeschäften in Deutschland und Frankreich. Mit Ausblicken auf Italien, Spanien und Guatemala. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität zu Köln. 2010. 226 s.
7. Erman/Müller, BGB, Einleitung, § 104 Rn. 32.
8. Ronald J. Scalise Jr Rethinking the Doctrine of Nullity. *LOUISIANA LAW REVIEW* Vol. 74. P. 663–718. URL : <https://digitalcommons.law.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6458&context=lalrev>.
9. Гутников О.В. Оспоримые сделки в гражданском праве : автореферат дис. канд. юрид. наук. Москва, 2003. 24 с.
10. Жюллио де ла Морандьер Л. Гражданское право Франции / пер. с франц. Е.А. Флейшиц. Москва, 1958. 334 с.
11. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000032004939?r=xFMaWklwT0>.
12. Nameau Philippe, Bus Jean-Pascal, Gdanski Martin. Reform of the French Civil Code on contract law and the general regime and proof of obligations. URL : <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/2a563f12/reform-of-the-french-civil-code-on-contract-law-and-the-general-regime-and-proof-of-obligations>.
13. Peeraer F., "Nullity in the Ordonnance", *The French Contract Law Reform: a Source of Inspiration?* Antwerpen, Intersentia, 2016 21 p.